

УДК 37:811.111'243

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2020.32.202462>

ЛАРИСА КОРОЛЬ

ORCID 0000-0001-7356-6556

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: larys.l.korol@gmail.com

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ІВАНА БАБИЧА: АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ

Статтю присвячено представникові української школи художнього перекладу, педагогові Іванові Бабичу. Окреслено основні віхи формування його мовної особистості в контексті перекладацької та педагогічної діяльності, з'ясовано екстралінгвальні чинники впливу на формування мовної особистості митця художнього перекладу.

Розглядаючи біографію І. Бабича й аналізуючи його перекладацьку спадщину, треба визнати, що він був людиною європейської культури, поширювачем її засадничих цінностей в Україні. Водночас Іван Трохимович пропагував національну культуру, українське слово на терені франкомовних країн. Саме з позицій специфічної функції міжкультурного посередництва належить розглядати його мовну особистість та літературний доробок. Своєю плідною діяльністю український перекладач французького походження І. Бабич сприяв зближенню європейських народів і культур, тому його справедливо віднести до когорти кращих представників української школи художнього перекладу.

Ключові слова: Іван Бабич; мовна особистість; мовна особистість перекладача; літературна спадщина Івана Бабича; українська школа перекладу.

Постановка проблеми. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. започаткувався новий міждисциплінарний напрям – лінгвістична персонологія, у межах якої мову почали досліджувати як антропосистему, центром якої постала мовна особистість. Поняття мовної особистості різноаспектно обмірковувалося з позицій лінгвокультурології (М. Алефіренко, В. Виноградов, Ю. Караулов, В. Карасик, О. Леонтьєв, В. Нерознак, О. Сиротитіна та ін.), філософії (Ш. Ренувьє, Е. Муньє та ін.), психології (Є. Боринштейн, Т. Єрофеева та ін.), завдяки чому усталився термін «мовна особистість» – «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» (Єрмоленко, Бибиц, & Тодор, 2001, с. 92-93).

Закономірно, що увагу наукових студіювань у перекладознавчій царині прикувала мовна особистість перекладача – «людини в мові» (Бенневист, 1974, с. 26), котру характеризує не стільки те, що вона знає про мову, скільки те, що вона може з мовою зробити (Богін, 1980, с. 3). Можна впевнено ствердити, що сучасна лінгвоперсонологія віддзеркалює наспілу необхідність дослідити особистість перекладача як речника міжлітературних відносин і тим, як слушно зауважує М. Іваницька, відновити справедливість, продемонструвавши «вагомість функції, котру виконують перекладачі для суспільства загалом та для українського суспільства – зокрема» (Іваницька, 2015, с. 11).

Розглядаючи крізь призму лінгвістичної персонології постать відомого перекладача, члена Спілки письменників СРСР і УРСР Івана Бабича, пов'язуємо наведені вище характеристики з особливою формою міжкультурної активності, що започатковується вибором першотвору (вільним або регламентованим), триває у процесах художнього осмислення тексту, перекладацької мовотворчості, поширення перекладеного твору в середовищі іншої культури та діалогічної міжкультурної взаємодії як вершини зазначеної активності. Природно, що перекладання – прадавнє джерело, засіб взаємозбагачення й розвитку національних культур – невіддільне від формування мовної особистості перекладача.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена й тим, що мовна особистість Івана Бабича, сутність його перекладацького стилю, основні риси творчого методу, роль і місце перекладів у репрезентуванні творів української літератури у франкомовному просторі кінця ХХ ст. та ін. понині неувиражені у вітчизняному перекладознавстві.

Мета дослідження – висвітлення формування мовної особистості Івана Бабича в контексті життєдіяльності українського перекладача, становлення його світоглядних пріоритетів, онтологічних впливів епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість літературного доробку І. Бабича, симбіоз перекладацької та педагогічної діяльності, шляхетність постаті Майстра в рецепціях його сучасників відзначали автори персоналії та наукових студій (Я. Кравець, Н. Кришталь, Ю. Маліченко, Л. Халявка, Л. Черчата та ін.), публікацій у крайовій пресі (С. Алексеєнко, А. Дяченко, В. Мирний, З. Матяшова та ін.), літературних довідників, енциклопедій.

Високий статус міжнародного визнання літературного вжитку І. Бабича промовисто потверджує й те, що через дванадцять років після його відходу в засвіти художні тексти П. Загребельного в перекладі полтавського митця з'явилися на сторінках фундаментального видання «Антологія української літератури від X до XX століття» (*“Anthologie de la litterature ukrainien du Xe au XXe siecle”*), котре вважають подією виняткової ваги, доказом дозрівання української присутності у світовому культурному контексті (Тарнавська, 2005, с. 199-200).

Безперечно, наявний науковий та науково-публіцистичний доробок вирізняється аналітичністю, доказовістю, ґрунтовністю оприявлених у теоретичних положеннях розмислів і фактів, але не вичерпує всіх можливих аспектів розгляду життєтворчості І. Бабича, формування його творчого стилю, його мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Наука, яка вивчає переклад, здебільшого ставить перед собою завдання різнорівневого аналізу тексту як продукту перекладання, зосереджує увагу на його лінгвістичних і культурологічних аспектах, оминаючи головну ланку мовного й культурного посередництва – суб'єкт перекладу, тобто особистість перекладача (Іваницька, 2015, с. 7). Перекладознавці тривалий час з'ясували сутність перекладу у вузькоглядному, мовоцентричному сенсі, нехтуючи постаттю перекладача як визначальною щодо міжкультурних взаємодій та дієвістю позамовних чинників, котрі надають особистості перекладача текстотворчого характеру, впливають на його картину світу, виформовують мотиви й настанови (Іваницька, 2015, с. 7-8).

Вивчаючи феномен мовної особистості, Є. Бакушева метафорично порівняла його з «вузликом», який у процесі спільної діяльності зав'язується у стосунках між членами певної етнокультурної спільноти. Основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість дослідниця назвала соціалізацію як єдність трьох аспектів: процесу включення людини в соціальні відносини, унаслідок чого мовна особистість постає уособленням культурно-історичного знання всього суспільства; активної мовленнєво-розумової діяльності за нормами й еталонами, властивими тій чи тій етномовній культурі; засвоєння законів соціальної психології народу (Бакушева, 1992, с. 92).

Детермінантами мовної особистості перекладача визначено біографію, геокультурний простір, соціальні функції, котрі чинять безпосередній вплив на перекладача як культурного посередника, на його перекладацькі стратегії та на літературні взаємини (Іваницька, 2015, с. 12).

Екстраполювавши наведені вище твердження на біографію Івана Бабича, зауважуємо, що для франкомовного юнака стала серйозним викликом неочікувана зміна етнокультурного середовища: батьки вирішили переїхати на постійне проживання в Україну.

Мовна особистість, виплекана кращими зразками французької культури, вибудувана на вроджених когнітивних здібностях, креативності, вправно відшліфована родинним вихованням, освітою в престижних закладах (приватна початкова школа в Парижі, середня школа на околицях Осера, коледжі *“Classique et Modern”* містечка Жуаньє, а згодом – Університет Бургундії (м. Діжон)), наштовхнулася на тимчасову мовну маргінальність. Як відомо, у краї свого дитинства й отрочтва Жан, крім французької, встиг досконало вивчити німецьку, польську, англійську, латину, розумів носіїв чеської, болгарської, сербської, деяких інших європейських мов, проте в цьому широкому мовному діапазоні не було української (Король, Кришталь, & Черчата, 2010, с. 28). «Іноді батьки між собою говорили українською мовою, але я зростав серед французьких дітей, учився в коледжі й до 17 літ говорив французькою...» – пригадував Іван Трохимович (Бабич, 1988, с. 3).

Примітно, що особливий вплив на молоду душу та, як виявилось, на подальшу долю юнака мав учитель Жан П'юсан, який майстерно викладав улюблений предмет – літературу (Король, Кришталь, & Черчата, 2010, с. 12). Підвалиною формування Бабичевої мовної особистості було те, що наставник заронив у душу свого тезка чутливість до краси слова, викликав шанобливе здивування та бажання пізнавати літературні світи. Не випадково, що в майбутньому, за споминами Івана Трохимовича, саме вчительова рецензія на переклад автобіографічної повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять» перевершила за важливістю всі інші відгуки.

Знання іноземних мов, європейського лінгвокультурного обширу, залюбленість у світову та французьку літературу дали надійне оперття динамічному формуванню вторинної мовної особистості майбутнього перекладача. Внутрішнім рушієм такого поступу було прагнення до розвитку, до успішної самореалізації в етнічно новому соціумі.

Культурний шок поволі розчинила автентична культура, вкоріненість звичаїв і традицій у предківське, прадавнє, непідвладність найсуворішим випробуванням повоєнного буття.

На Полтавщині, у селищі Карлівці, Жан Бабич завзято вивчав українську літературну мову та місцеву говірку, багато читав, навчаючись спершу у вечірній школі (кваліфікаційні документи Франції не мали чинності на радянській території), а потім у Карлівському ремісничому училищі, мріяв про філологічне поприще.

Уплинув на формування мовної особистості французького українця й блискучий дебют у галузі технічного перекладу (1951 р.). Об'єкт перекладацьких зусиль – пакет технічної документації до імпортованого з Німеччини технічного обладнання для Ланнівського цукрокомбінату. Нюанси терміновживання інструкції, гарантії, правила технічної експлуатації тощо загнали в глухий кут місцевих глумачів, а от Жанові прислужились як стартовий майданчик для самореалізації.

Знаменно, що вдалий досвід надихнув перекладача-початківця на вступ до Московського університету імені Патріса Лумумби, де за чотири місяці навчання екстерном виборов право на викладання латини, німецької, французької, польської мов у загальноосвітніх школах, тож у 1952 р. він розпочав педагогічну діяльність.

Крім активної соціалізації, прикметою перших років перебування І. Бабича в Україні було глибоке вивчення української культури, що згодом переросло в усвідомлення особливої місії – пропагувати виснажену державною політикою лінгвоциду мову нової батьківщини, доносити жанрову розмаїтість, незмірні глибини героїки й естетики, рясне багатство літературних образів до франкомовної читацької спільноти.

Опинившись волею долі на перехресті двох культур, франкомовний бакалавр природничих наук не володів українською, а вже за сім років рівень україномовної комунікативної компетенції дозволив йому одержати диплом про вищу освіту, працювати на вчительських посадах, навчатися далі: у 1960 році карлівський учитель із відзнакою закінчив Харківський педагогічний інститут іноземних мов імені Н. К. Крупської (Король, 2014, с. 145-146).

Шлях на вершину літературного перекладу проліг і через чвертьстолітню трудову діяльність на посаді старшого викладача кафедри іноземних мов Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (1964–1989 рр.). «В особі І. Бабича, – пригадує його колега В. Шепелева, – поєдналися широка освіченість із фасилітативністю педагогічної дії. Він допомагав студентам духовно розвиватися, прагнути до мети, закликав щоденно працювати над собою. Бувало, говорив з молоддю про любов до української мови та національної культури, переконував вивчати, пишати ними. ... А ще знав безліч віршів, майстерно декламував їх іноземними мовами й у перекладах. Узагалі, я мало зустрічала людей із такими різнобічними знаннями, з надивовижу тонким відчуттям слова, настільки цікавих, харизматичних, настільки скромних» (Король, 2014, с. 149).

Навчаючи майбутніх українських учителів французької мови, І. Бабич прилучився до літературної творчості – опублікував декілька художніх перекладів у журналі «Всесвіт», а в 1974 р. вийшов друком переклад роману А. Головка «Бур'ян», який наповнив життєпростір митця інтенсивною перекладацькою працею.

Явищем культурного життя у франкомовних країнах стали переклади творів Р. Братуня, І. Вільде, В. Винниченка, Остапа Вишні, О. Гончара, Є. Гуцала, Ю. Дольд-Михайлика, Н. Забіли, П. Загребельного, М. Ірчана, Г. Квітки-Осноров'яненка, В. Козаченка, І. Микитенка, Ю. Мушкетика, П. Панча, О. Слісаренка, Ю. Смолича, Б. Сушинського, І. Франка, Ю. Щербака, інших представників українського красного письменства.

Рясний творчий доробок І. Бабича підтверджує тезу про міжкультурне посередництво перекладачів у непрості часи, коли носії рецепції знаходилися по різні боки «залізної завіси» (Іваницька, 2015, с. 10).

Важливі спостереження щодо цього зробив відомий теоретик перекладознавства і літературний критик Я. Кравець: «...Якщо ж зважити, що нема вже і полтавського перекладача Івана Бабича, уродженця Франції, який дав французькому читачеві, зокрема, і свою цікаву інтерпретацію історичної повісті Івана Франка "Захар Беркут", зрозуміємо наскільки оголилася та дуже потрібна для української культури ділянка художнього перекладу» (Кравець, 2014, с. 195). На особливу пошану, впевнює вчений, заслуговує тандем полтавця І. Бабича, киянина К. Шиманського та львів'янки Ж. Максимович, якому стало до снаги зламати багаторічну монополію московських видавництв, що тривалий час друкували переклади класиків національних літератур республік колишнього Радянського Союзу в інтерпретуваннях не з оригіналу, а з його російського перекладу (Кравець, 2014, с. 187).

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна твердити, що мовна особистість Івана Бабича виформувалася як особистість міжкультурна, яка засобами мови, педагогічною, громадською діяльністю, а головно перекладацьким доробком сполучала культури України та Франції, відкриваючи їх одну для одної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бабич І. Т. Про текст, підтекст і пошуки влучного слова. *Зоря Полтавщини*. 1988, 28 лют. № 14. С. 3.
- Бакушева Е. М. Социолінгвістика и анализ речевого поведения мужчины и женщины в современном обществе. Рязань, 1992. 234 с.
- Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред. Ю. С. Степанова. Москва : Прогресс, 1974. 446 с.
- Богин Г. И. Современная лингводидактика. Калинин : Калининский гос. ун-т, 1980. 61 с.
- Єрмоленко С., Бирик С., Тодор О. Мовна особистість. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ : Либідь, 2001. С. 92–93.
- Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2015. 604 с.
- Король Л. Педагогічні вершини у життєсвіті Івана Бабича. *Витоки педагогічної майстерності*. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 14. С. 145–151.
- Король Л. Л., Кришталь Н. А., Черчата Л. М. Слово про Івана Трохимовича Бабича : історико-біограф. нарис. Полтава : РВВ ПНТУ, 2010. 64 с.
- Кравець Я. Слово про перекладацький шлях Жінет Максимович. *Вісник Львівського університету*. Серія: Іноземні мови. 2014. Вип. 22. С. 186–197.
- Тарнавська М. Книга, яка викликає подив... І задріть! *Всесвіт*. 2005. № 9–10. С. 198–200.

LARYSA KOROL

LANGUAGE PERSONALITY

The article is dedicated to the Ukrainian educator and master of translation Ivan Babych. The basic milestones of his linguistic personality formation are outlined and the extralinguistic factors of influence upon such formation are revealed.

Considering the biography of I. Babych and analyzing his heritage in the field of translation, we should admit that he was a person of European culture, who shared its fundamental values in Ukraine. At the same time Ivan Babych promoted the Ukrainian culture as well as the language of the country in the French-speaking part of the world. It is from the standpoint of a specific function of intercultural personality that one should consider his linguistic personality and achievements in the sphere of literature.

It is postulated that, being a Ukrainian translator of French descent Ivan Babych contributed to the rapprochement of European peoples and cultures via his fruitful literature activity. From such point of view, we refer him to a cohort of the famous representatives of the Ukrainian Literary Translation School.

Key words: Ivan Babych; language personality; translator's language personality; literary heritage of Ivan Babych; Ukrainian Literary Translation School.

REFERENCES

- Babych, I. T. (1988). Pro tekst, pidtekst i poshuky vluchnoho slova [About text, subtext and search for the right word]. *Zoria Poltavshchyny [Dawn of the Poltava region]*, 14, 3 [in Ukrainian].

- Bakusheva, E. M. (1992). *Sotciolingvistika i analiz rechevogo povedeniia muzhchiny i zhenshchiny v sovremennom obshchestve* [Sociolinguistics and analysis of speech behavior of man and woman in modern society]. Riazan [in Russian].
- Benvenist, E. (1974). *Obshchaia lingvistika* [General linguistics]. Moskva: Progress [in Russian].
- Bogin, G. I. (1980). *Sovremennaiia lingvodidaktika* [Modern linguodidacstics]. Kalinin: Kalininskii gos. un-t [in Russian].
- Ivanytska, M. (2015). *Osobystist perekladacha v ukrainsko-nimetskykh literaturnykh vzaiemynakh* [Personality of the translator in Ukrainian-German literary relations]: monohrafiia. Chernivtsi: Knyhy–XXI [in Ukrainian].
- Korol, L. L., Kryshchal, N. A., & Cherchata, L. M. (2010). *Slovo pro Ivana Trokhymovycha Babycha* [Narrative about Ivan Babych]: istoryko-biohraf. narys. Poltava: RVV PNTU [in Ukrainian].
- Korol, L. (2014). Pedahohichni vershyny u zhyttiesviti Ivana Babycha [Pedagogical pinnacles in the life of Ivan Babych]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Serii: Pedahohichni nauky* [Origins of pedagogical skill. Series: Pedagogical Sciences], 14, 145-151 [in Ukrainian].
- Kravets, Ya. (2014). Slovo pro perekladatskyi shliakh Zhinet Maksymovych [Narrative about Jeanette Maximovich's path in translation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy* [Bulletin of the University of Lviv. Series: Foreign Languages], 22, 186-197 [in Ukrainian].
- Tarnavska, M. (2005). Knyha, yaka vyklykaie podyv... I zazdryst! [A book that is astonishing ... And is the reason of envy!]. *Vsesvit* [Universe], 9–10, 198-200 [in Ukrainian].
- Yermolenko, S., Bybyk, S., & Todor, O. (2001). Movna osobystist [Linguistic personality]. In *Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* [Compendious explanatory dictionary of linguistic terms] (p. 11). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Отримано 29.12.2019 р.